

KLAUS KREISER • Atatürk

The translation of this work was supported by a grant from the Goethe-Institut which is funded by the German Ministry of Foreign Affairs.

Bu eserin çevirisi, Alman Dışışleri Bakanlığı tarafından desteklenen Goethe Enstitüsü'nün katkılarıyla yayımlanmıştır.

Atatürk. Eine Biographie

© 2008 Verlag C. H. Beck oHG, München

İletişim Yayınları 1487 • Biyografi Dizisi 10

ISBN-13: 978-975-05-0776-2

© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Begüm Güzel

DIZIN ÖZGÜR Yıldız

BASKI ve CİLT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KLAUS KREISER
Atatürk
Bir Biyografi

Atatürk
Eine Biographie

ÇEVİREN Dilek Zaptçiođlu

i l e t i Ő i m

KLAUS KREISER 1945'te doğdu. 1984'ten 2002'ye kadar Bamberg Üniversitesi'nde Türk Dili, Tarihi ve Medeniyeti bölüm başkanlığı yaptı. Köln ve Münih üniversitelerinde çalıştı. 1972'de Münih'ten doktora unvanını aldıktan sonra, Münih'te kalarak 1975-1977 ve 1981-1984 yılları arasında Osmanlı ve Türk dilleri dersleri verdi. 1977-1980 yılları arasında İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak bulundu. 2004'ten beri de *İslam Ansiklopedisi*'nin Osmanlı ve Türk bölümü editörlüğü görevini üstlendi. Osmanlı ve modern Türk tarihiyle ilgili birçok makale ve kitabın yazarı olan Kreiser, modern İslam dünyasındaki anıtlarla ilgili bir monografi hazırlamaktadır. Son dönemde yayımlanmış kitapları: *Der osmanische Staat 1300-1922; Istanbul. Ein literarisch-historischer Stadtführer; The Beginnings of Printing in the Near and Middle East: Jews, Christians and Muslims* (ed.). İletişim'den daha önce Christoph Neumann'la birlikte yazdığı *Küçük Türkiye Tarihi* yayımlanmıştır (2008).

İÇİNDEKİLER

İMLÂ VE İSİMLERE DAİR BİR NOT.....	9
TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ.....	11
ALMANCA BASKIYA ÖNSÖZ.....	13
BİNBİR İSİM.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
Makedonya'daki Çocukluk ve İlkgençlik Yılları (1881-1896).....	27
Makedonya'nın limanı: Selânik 27 • Okul yolunda 31 • Nihayet, üniforma 37	
İKİNCİ BÖLÜM	
Kariyer ve Komitacılık (1896-1905).....	39
Garnizon ve Harbiye Mektebi 39 • Şairâne 44 • II. Abdülhamid devrinde payitaht 48 • Talim-i Alman 51 • 1908 kuşağı okulda 56	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Muharebeler ve Seferler.....	61
Şam ve Dürzîler 61 • Makedonya yanıyor 65 • Jöntürk devrimi: Askerî bir ayaklanma mı? 68 • İstanbul	

garnizonlarında "karşı devrimciler" 72 • Picardie'de
güz tatbikatı 75 • Lunaparkta bir gezgin 78

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Cepheden Cepheye (1908-1915)..... 81

Trablus'ta bir Jöntürk propagandacısı 81 • İtalyan
savaş gemileri Afrika önlerinde 82 • Çölde bir
avuç vatansever 85 • Yunan ordusu Selânik'te 88
• Sofya'da ataşemiliter: Maskeli balo ve ötesi 90
• Madame Corinne Lütü'ye: Büyük ihtiraslar 99
• Gelibolu: Yarımada'nın müdafaası (1915) 104 •
Alman ordu komutanlarının zaafı ve vaatleri 108 •
Arıburnu ve Anafartalar 112 • Edirne'de tarziye 116

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kürdistan'la Karlsbad Arasında..... 119

Eski yeni düşman Rusya 119 • Mustafa Kemal
Diyarbakır'da 123 • Silvan Ana Karargâhı'nda din
felsefesine dair okumalar 126 • Hayran olduğu iki
Osmanlı şairi 129 • Gönüllü Kürt yardımcıları 132 • F
Tümeni ve Falkenhayn ile münakaşa 134 • Baveralı
bir subay ve uyguladığı "Tribal Management" 137 •
Veliht ile birlikte, Almanya'da 140 • İmparatorluk
Umumî Valisi'nin uygunsuz sorusu 145 • Les Vosges
Cephesi'nde teftiş 147 • Dr. Zuckerkandl'ın
Yıyana'daki sanatoryumu 149 • Karlsbad'da titiz bir
kaplıca ziyaretçisi 151 • "Ben avam mertebesine
neden ineyim? Onlar benim gibi olsunlar" 153 • Tekrar
İstanbul'da: Davetler 154 • Mütareke mi, çöküş
belgesi mi? 155

ALTINCI BÖLÜM

Stratejistten Siyasetçiye (1919)..... 161

İstanbul: Sorumlular kaçıyor 161 • Yunanlılar İzmir'e
çıkıyor 163 • Anadolu'daki birlikleri silâhsızlandırma
girişimi 165 • Tarihî "Samsun'a çıkış": 19 Mayıs
1919 167 • Havza: Sıcak banyolar, sıcak siyaset
168 • Amasya ve telgraf 170 • Amasya Tamimi 172

- Erzurum: Paşa'ya sivil kıyafetler 175 • Ülkenin geleceği hakkında bir gece sohbeti 178 • Sivas: Kararlı adımlarla Cumhuriyet'e doğru 180

YEDİNCİ BÖLÜM

Büyük Millet Meclisi Dönemi (1920-1923)	185
Milletvekilleri sıraları dolduruyor: Meclis toplantıda	
185 • Türkiye ve Türkiye 187 • Müftülerin fetva düellosu 189 • "İsyan ateşi bütün memleketi sardı" 191 • Yunan ordusu ilerliyor 192 • Milliyetçilerin kıt kaynakları 193 • Sèvres: Ankara'nın imza atmadığı antlaşma 194 • Kağnılarla savaşa 196 • İnönü: Yunan işgali geçici olarak durduruluyor 201 • Sakarya: Bir meydan muharebesi 202 • Batıdaki büyük taarruz 205 • Trikoupis kılıcını teslim ediyor 207 • İzmir yanıyor 208	

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Genç Bir Milletın Babası (1922-1930)	213
Mudanya 213 • Lausanne (Lozan) Büyük Şark Konferansı 216 • Ermeni "yurdu"na geçit yok 220 • Mustafa Kemal ve Anadolu 224 • Yeni başkent Ankara 226 • Çankaya, cumhurbaşkanlığı konutu 232 • Resmî misafirler ve sofrası 238 • Atatürk sistemi 241 • Millî musiki 244 • Sanat ve sanat politikası 249 • Cumhuriyet Halk Partisi ve ilkeleri 253 • Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın acı sonu 255 • Azmettiricilerin peşinde 258 • İzmir ve Ankara mahkemeleri 259 • Büyük Nutuk 260 • Rekabet siyaseti kızıştırır 263	

DOKUZUNCU BÖLÜM

Bir Türk Kültürü Devrimcisi (1922-1925)	267
Halife tahttan indiriliyor 267 • Meclis tartışmaları 275 • Tekke ve zaviyeler 279 • İlk büyük Kürt ayaklanması 282 • Menemen: Bir cumhuriyet şehidi 285 • Mustafa Kemal tayin edici soruyu cevaplandırıyor 286 • İlk elden yurttaşlık bilgisi 289 • "Kılık kıyafetimiz medenî ve beynelmîl midir?" 291	

ONUNCU BÖLÜM

Yeni Hukuk ve Kadınların Durumu

(1923-1935)..... 297

Hukuk ve muhakemat reformu 297 • “Hayatta en hakikî mürşit ilimdir” 298 • Cumhuriyetçi hukukçular beşiği 300 • “Müderres” değil “profesör” 305 • İsviçre Medenî Kanunu ve İtalyan Ceza Kanunu 306 • Yıldırım nikâhı 310 • Medeniyet süreci 315 • Medenî bir milletin kızları 318

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Başöğretmen (1928-1935)..... 321

Arap harflerinden “Türk” alfabesine 321 • Sarayburnu’nda Harf İnkılâbı’nın uzun gecesi 326 • Millet Mektepleri 333 • Dil Devrimi kurumsallaşıyor 334 • Anadolu antropolojisi ve arkeolojisi 337 • Güneş Dil Teorisi ve sümeroloji 340

ON İKİNCİ BÖLÜM

Hastalığı ve Ölümü..... 345

Birinci sınıf bir hasta 345 • Suriye sınırında varlık gösterme gezisi 349 • Para meseleleri 351 • Dolmabahçe’deki son günler 354 • Büyük tören 355

SONSÖZ..... 359

KRONOLOJİ..... 367

KAYNAKÇA..... 375

KIŞI DİZİNİ..... 386

YER DİZİNİ..... 395

BİNBİR İSİM

Mustafa mı, Kemal mi? Gazi, Paşa, Atatürk – hangisi? Onun “hakikî” ismi nedir? Atatürk’ün biyografisini okumak isteyen okurun bu adlar labirentinde küçük bir gezintiye çıkıp değişik unvanlar hakkında aydınlanma hakkı vardır sanırım. Mustafa Kemal ancak 1934 yılında bir vatandaş olarak Atatürk soyadını aldığı için, bu olağandışı adam hakkında yazılmış hiçbir kitap tek bir isimle yetinemez. Ona hayatı boyunca verilen

Atatürk, 1928’de Osmanlıca yazıdan Latin alfabesine geçmeden birkaç yıl önce dağıtılan resmî portresini, “Gazi” unvanını eksiksiz yazıp, “Mustafa Kemal” ismini kısaltarak imzalamıştır.

isimler, bahşedilen rütbeler, titrler, unvanlar kolay izlenebilir bir rotada art arda gelmemiş, uzun zaman yan yana var olmuş ve kullanılmışlardır. Yol arkadaşı İsmet'in (İnönü) not defterleri karıştırıldığında 1935'ten itibaren kimi zaman Atatürk adını zikretse bile, örneğin 1937 yılındaki notlarında hâlâ Gazi sıfatını kullandığını görürüz. İnönü'nün 1922 öncesi kayıtlarında ayrıca "Başkumandan" ibaresine rastlanır. Fakat en sık kullanılan unvanları Gazi veya Gazi Paşa'dır. Okul arkadaşı Ali Fuad (Cebesoy) da hatıratında her zaman Gazi yahut Gazi Paşa demektedir. Çoğaltılabilecek bu örnekler önemlidir, çünkü Atatürk bu iki Osmanlı titrini kanunla bizzat kendisi ortadan kaldırmıştır.

Büyük ihtimalle 1880-81 Kışı'nda veya 1881 Baharı'nda Osmanlı'nın vilâyet şehri Selânik'te (Yun. Saloniki) doğan oğlan çocuğu, Ali Rıza Efendi'yle zevcesi Zübeyde'nin dördüncü evlâdıydı. Türk âdetlerine göre göbeği kesilirken Mustafa göbek adını aldı: Arapça bilmeyen Türk Müslümanlar için "seçilmiş" anlamına gelen, Hz. Muhammed'in adlarından biri. Bu-

Atatürk'ün annesi Zübeyde'den geriye çok az fotoğraf kalmıştır. İzmir'de vefatından kısa süre önce çekilen (1923) fotoğrafında artık ünlü olan oğlunun bir resmi, evin duvarını süslüyor.

gün Türkiye’de ve Müslüman dünyanın diğer yörelerinde en sık rastlanan erkek isimlerindedir.

Çocuk ebeveynine şans getirdi. O, küçük yaşlarda hayatlarını kaybeden kardeşleri Fatma, Ahmed ve Ömer’in aksine çocukluk çağını geçip yaşayacaktı çünkü. Önceleri maliyede küçük bir memur, sonra ise yakıt tüccarı olarak geçimini sağlamaya çalışan babası 1888 yılında, henüz 47 yaşındayken vefat etti. Annesi ise ancak 1923’te, 72 yaşında hayata gözlerini kapayacak ve oğlunun yeni Türkiye’nin liderliğine yükselişine tanık olacaktı. Varlığından haberdar olabildiğimiz ailenin daha uzak fertleri hep Arapça köklerden türemiş isimler taşırlar; çoğunun adı peygamberin yakın çevresinden, sahabeden devşirilmiştir. Fakat Zübeyde oldukça nadir rastlanan bir kadın adıdır; örneğin Osmanlı hanedanında sadece tek bir kişiye verilmiştir.

Mustafa’nın anne ve babası mütevazı bir hayat sürdürüklerinden, yüzlerce yıllık nesebinin izini sürebilen köklü Osmanlı ailelerinin *-oğlu* veya *-oğulları* eki ile biten (veya Farsça’da, *-zâde*) soyadlarını taşımazlar. Buna karşın Batı Anadolu’da mukim bir orta sınıf ailenin kızı olan eşi Lâtife’nin soyadı Helvacı-Zâde idi ve 1935’ten sonra Uşakî-Zâde oldu. Lâtife’nin o zamanlar çoktan kendini ispat etmiş bir tüccar olan babası ve büyükbabası, halıcılığıyla ünlü Uşak’tan gelmişlerdi çünkü İzmir’e.

Mustafa kendi anlatımına göre 1894 veya 1895’te Selânik’teki Askerî Rüşdiye’de matematik dersinde gösterdiği üstün başarıdan ötürü, sadece Mustafa adını taşıyan öğretmeninden ayırt edilebilsin diye ek olarak Kemal ismini aldı. Zamanın her eğitimli kulağının kolayca algılayabildiği gibi Kemal mükemmellik, perfeksiyon anlamını taşır. Osmanlı elitinde çifte isim kullanmak kuraldı; doğum ile alınan Mehmed, Ahmed veya işte Mustafa gibi isimlerin sıklığı, günlük hayatta ister istemez bunların yanlarına birer ilâve yapılmasını gerektiriyordu. Atatürk araştırmacıları, kahramanlarının ağızından aktarılan bu hikâyenin tümüyle doğru olup olmadığı konusunda nihâi bir hükme varamamışlardır. Hakikaten de mesele, sadece öğretmenle öğrencisi arasında, pek de makul görünmeyen bir karışıklığı önlemeye çalışmaktan mı ibaretti? Yoksa aynı addaki başka bir

öğrenci miydi bu isim değişikliğinin asıl sebebi? Kimi yazarlar Mustafa'nın ilk Türk "millî şairi" Nâmık Kemal'e (1840-1888) duyduğu sonsuz hayranlık neticesinde bu ismi bizzat takındığına inanır. Devlet okullarında öğrencilere zaten her zaman başka lâkaplarla seslenilir, örneğin ismin önünden doğum yeri anılır (Selânikli Mustafa) veya çocuklara basitçe sıra numaraları koyularak karışıklıklar önlenmeye çalışılırdı.

Manastır, yani bugünkü Bitola genç Mustafa Kemal'in ikinci durağıdır. Genç Askerî İdadî talebesi burada 1896 yılında omzuna 7348 numaralı apoletini takar. Askerî lisenin hazırlık sınıfı öğrencileri henüz rütbeden yoksundur, sivil bürokrasideki acemi memur namzetleri gibi onlar da birer "çırak" turlar (*şagirdân*). Bu şagirdâna İstanbul'daki Harp Okulu'nda artık "Efendi" unvanıyla hitap edilecektir. Mustafa Kemal, 1 Mart 1899'da "Künye Defteri"ne şöyle kaydedilecektir:

Selânik'te Koca Kasım Paşa Mahallesi Gümrük Memurlarından müteveffa Ali Rıza Efendi'nin mahdumu uzun boylu, beyaz benizli Mustafa Kemal Efendi, Selânik 96.

Mustafa'nın kimliği nasıl meydana gelmiş olursa olsun, "Kemal" eki ile her halükârda daha kolay teşhis edilmektedir. İkinci isim kısa zamanda ön plana çıkar. Burada sık sık bahsi geçeceği gibi, *chère* [tatlı, sevgili] Corinne'e yazdığı mahrem mektuplar kısmen Kémal (şık aksana dikkat), kısmen de M. Kémal parafıyla imzalanmışlardır.

Corinne'e 1916'da cepheden yazdığı ve yüksek rütbeli bir subayı hafifçe ve cüretkârca alaya aldığı başka bir mektupta, M. Noury müstear adını kullanır. Nuri geleneksel olarak "aydınlanmış", "nurlu" anlamına gelir ve Halife Osman'ın lâkabıdır; herhalde bununla sadece aldığı iyi eğitimi ima etmek istemiştir. İzleyen yıllarda genellikle M. Kemal imzasını kullanır, son yıllarında ise Mustafa küçük adını tümüyle bir tarafa bırakır ve K. Atatürk diye atar imzasını. Bu, düşüncelerinin ve ilkelerinin Kemalizm olarak nitelenmesini kolaylaştırmıştır, zira Mustafa isminden bir *-izm* türetmek hiç de kolay olmayacaktı.

Kendini ıslah eden Osmanlı ordusu, Avrupalı silâhli kuvvetlerden devraldığı hiyerarşik bir yapıya sahipti. Mustafa Kemal bu hiyerarşiyi astsubaylıktan (*çavuş*) başlayıp bütün subaylık rütbelerini arkasında bırakarak tuğgeneral (*liva paşa*) ve feldmareşal (*müşir*) rütbelerine kadar sırasıyla kat edecektir. İstanbul'daki Harp Akademisi'ni yüzbaşı rütbesiyle beşinci sırada bitirdikten sonra onu şu askerî rütbeler bekliyordu: Yüzbaşı (kurmay, 1905), Kolağası (kıdemli yüzbaşı, 1907), Binbaşı (1911), Yarıbay (1914), Albay (1915) ve –tarihî Çanakkale Müdafaası'nın vuku bulduğu sene– Mirliva (tümgeneral, 1916), sonra 2. Ordu'nun ve Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'deki kapitülasyonuna kadar 7. Ordu'nun komutanı. Ayrıca bütün subayların albay rütbesine kadar *Bey* titrini de kullandığını ilâve edelim.

Kemal Bey böylece on yıl kesintisiz terfiden sonra 1916'da bütün muvazzaf subaylık rütbelerini ardında bırakarak *Paşa* oldu. İran'da “hükümdar” anlamına gelen *padîşâh* kelimesinden türeyen bu sözcüğün asıl kökeni artık hafızalardan silinmiştir. Bu askerî unvan artık akla gelebilecek bütün Şark ve Güneydoğu Avrupa dillerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Titr Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıldan itibaren vilâyetlerdeki valiler gibi yüksek sivil memurlara, hatta Osmanlı'nın veya Mısır'ın hizmetindeki yabancı uyruklulara dahi verilmekteydi. Nitekim bu kitapta Birinci Dünya Savaşı'nı ele alan bölümlerde Goltz Paşa ve Liman von Sanders Paşa gibi Alman komutanlara da rastlayacağız.

İstanbul rejiminin çöküşünün (1922) ardından artık sadece generallere “Paşa” denmiştir. Titrin kullanımının 1934 yılı Kasım ayında kanunen yasaklanması, ona bugüne kadar süregelen popülaritesinden hiçbir şey kaybettirmedi. Her halükârda geleceğin Atatürk'ü için 1916 ve 1934 yılları arasında kullandığı “Mustafa Kemal Paşa” veya giderek daha sık anıldığı gibi, kısaca “Kemal Paşa” en bilinen ve tarafsız unvan olarak kalmıştır. Yabancı muhabirler Kurtuluş Savaşı (1919-1922) esnasında ve sonrasında sıklıkla “Kemal”den söz ettiler ve taraftarlarını da aynı mantık silsilesi içinde “Kemalistler” olarak nitelediler.

Fakat bununla önceleri Batı'ya yönelmiş ilerici bir hareket kastedilmiyordu. Şark'ta ve Garp'ta kamuoyları “Kemalistler” denildiğinde bilhassa Anadolu'da Padişah'ın teslimiyetçi politikasına karşı direnişe geçen kuvvetleri anlıyordu. “Paşa” unvanının Londra'daki *Times* gazetesinin bir haberindeki “*Pasha Mustapha Kemal*” nitelemesinde olduğu gibi, ismin önüne geçirilmesi ise Türk kulakları açısından tuhaf ve yadırgatıcıydı.

Mustafa Kemal 9 Ağustos 1919'da Padişah'ın yazılı bir emriyle ordu müfettişliği görevinden alındı ve askeriyeden general rütbesiyle ihraç edildi. Bu durumda yalnız taltif edildiği çok sayıda nişan ve madalyayı kaybetmekle kalmadı, Yâver-i Hazret-i Şehriyâr, yani Padişah'ın Başyaverliği unvanını da yitirdi. Fakat anlaşıldığı üzere o kadar da büyük bir paye biçmiyordu bir yıl önce kavuştuğu bu unvana.

1921 yılının Eylül ayında Yunan işgal ordusunun Sakarya Nehri'nde geri püskürtülmesinden birkaç gün sonra Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, başkanı ve orduların başkumandanı Mustafa Kemal'e *Gazi* unvanını verdi. Müslüman savaşçıya verilen bu Arapça ismin tarihte ilk kanıtlanmış izlerine Peygamber Hz. Muhammed döneminde rastlanır. Osmanlılarda önceleri yalnızca aktif olarak katıldığı seferden muzaffer dönen hükümdarlara verilir. Sonraları münferit komutanlara da “Gazi” denmeye başlandı. Hatta sonunda II. Abdülhamid ve V. Mehmed gibi padişahlar da, orduları bir muharebeyi kazandıkları zaman kendilerine bu sıfatı yakıştıracaklardı.

Mustafa Kemal aynı zamanda *müşir* (daha sonraları mareşal) rütbesiyle de taltif edildi. Türkiye tarihinde mareşal titrine lâyık görülen tek bir general daha vardır: Mustafa Kemal'in uzun yıllık dava arkadaşı Fevzi (Çakmak). Fransızca yayımlanan gazete *Stamboul*, 3 Kasım 1923 tarihli nüshasında “*Maréchal Mustafa Kemal Pacha*” deyimini kullanacaktı. Halife Abdülmecid ise aynı nüshada Cuma namazına (selâmlığa) gidişi hakkındaki kısa bir haberde *S(a) M(ajesté)* [Majesteleri] harfleriy-le mimlenir. Bu payelendirme Ankara'da pek hoş karşılanmaz, çünkü burası artık birkaç aydır bile olsa Türkiye'nin yeni başkentidir ve Mustafa Kemal de Cumhuriyet'in ilk reisi olmuştur.

Otuzlu yılların başlarından itibaren Şef (“Chef”) veya Büyük Şef deyimleri hakikî bir enflasyon yaşadı ki, bunları re’is ([devletin] başı) sözcüğünden türeyen deyimler olarak kavramak yerinde olacaktır. Başbakan Celal Bayar 1 Kasım 1937’de hükümet programını açıklarken terimi tam 39 kere telâffuz eder. Doktorları, Atatürk’ün 10 Kasım 1938’deki vefatının ardından yaptıkları açıklamada “Büyük Şefimiz derin koma içinde terk-i hayat etmişlerdir,” diyorlardı.

Kurtuluş Savaşı’nda başka başarılı Türk komutanlar olduysa da, geleneksel İslâmî gazi unvanı Mustafa Kemal ile mahdud kaldı. Elbette gazi deyiminin aynı zamanda muzaffer bir sefere katılmış bütün basit neferlere de verildiğini ve müferrit eski askerlerin gazi unvanı üzerinde özel bir hak sahibi olmadığını eklemek gerekiyor. Yazılı basında *Gazi Hazretleri* veya *Gazi Paşa Hazretleri*, yani Batı dillerinden “Ekselansları Gazi (Paşa)” diye tercüme edebileceğimiz deyimlere rastlarız. Daha kuvvetli dinî bir anlam ise *mücâhid* kavramında saklıdır ki, “Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti”nin sözcüsü Mustafa Kemal’e 1919 Temmuz’unda, inancı için savaşan, cihâdda önde giden anlamına gelen bu unvan ile hitap edilmiştir.

Mustafa Kemal 2 Ekim 1922’de İzmir’den kalkan trenle İstanbul’a geldiğinde garda ellerinde pankartlar taşıyan büyük bir insan kalabalığı tarafından karşılanır: *Bin yaşa, Gazi Paşa*. Küçük Asya’nın haritası o andan itibaren çizilecektir. Yunan işgal ordusu yenilmiştir, Türkler 9 Eylül’den beri İzmir’e yeniden sahip olmuştur, son düşman birlikleri Çeşme üzerinden ülkeyi terk etmiş, liderleri General Trikoupis tutuklanıp Ankara’ya getirilmiştir. Birkaç gün sonra, 11 Ekim’de, Mudanya’da Yunanistan’la mütareke imzalanır.

Gazi unvanı ayrıca “kurtarıcı, özgürleştirici” (halâskâr) sözcükleriyle bağdaştırıldı. 1920’lerden kalma bir afişte, “İslam’ın Halâskârları” başlığı altında Mustafa Kemal ve diğer on üç ordu komutanının portreleri, madalyonlar içinde yer alır. Resmin ortasında genç bir kadın silueti görülmektedir. Savaş sonrası Türkiye’sinin sınırlarını mütareke hattı boyunca tespit

eden Misâk-ı Milli'ye, yani ulusal anlaşmaya yapılmış bir atıftır bu. 1925'te "Tek Parti Diktası"na geçişte artık böyle çok sayıda "halâskâr"ın varlığı düşünülemezdi. Artık *tek bir* özgürleştirici ve kurtarıcı vardı. Savaş sonrası Fransası'nda oluşmuş "Meçhûl Asker" konseptinden de sonunda vazgeçildi. Taraftarları, Gazi'nin dehası olmasaydı savaşların asla kazanılamayacağını duyurdular.

İstanbul'da çıkan *Vakit* gazetesi, 15 Aralık 1923 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın metinlerini tıpkıbasım halinde yayımladı ve onu *büyük münci* (büyük kurtarıcı) olarak nitelendi. Bugün tamamıyla unutulmuş olan bu şerefli unvan, mektuplarda hitap biçimi olarak da karşımıza çıkar. Lâtime, sözcüğü Paşa'ya hitaben 25 Ekim 1922'de kaleme aldığı bir aşk mektubunda kullanır. 1926 yılında, Türklerin hizmetinde çalışan Azerî entelektüel Ağaoğlu Ahmed Bey'in (1869-1939) bir raporunda şu satırlara rastlarız: "Müncimize, Büyük Gazi Mustafa Paşa Hazretlerine". Münci, *necât* kelimesiyle "kurtuluş", "özgürleşme" manasında akrabadır. Her iki kavram da ortak bir Arapça kökten gelir. Mustafa Kemal, *necât*'ı Erzurum'daki (7 Ağustos 1919) kısa bir konuşmasında, "Milletimizin ümid-i necat ile çırpındığından" söz ederken kullanır; o zamanlar henüz münci sayılmasına imkân olmadığına dikkati çekelim. Haftalık bir gazete (*Asrî Hafta*) o yılların tabiiyet altındaki basımına has bir üslupla 7 Kasım 1926 tarihli nüshasının kapak resminin altına "Halaskâr ve müncimiz, şanlı ve büyük gazimiz Mustafa Kemal Paşa hazretleri" yazmıştı. Başka paşalar da çeşitli cep-helerdeki muharebelerde mücadele ederek ülkenin kurtuluşuna katkıda bulunmuşlardı, fakat sadece Mustafa Kemal, milletin kurtuluş beklentisini yerine getiren şahsiyet olarak görülmüştür.

Halâskâr, mehdici bir tını taşıyan münciye kıyasla, serinkanlı, siyasî bir mana içerir. Çoğul kipinin sıklıkla kullanılması bile tek başına, henüz tarihî anlamda münferit, neredeyse eskatolojik boyutlara işaret eden bir kurtarıcı ile karşı karşıya olduğımıza işaret etmek için yeterlidir. Duayen Başkan ve son Osmanlı vakanüvisi Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925), Türki-

ye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Ağustos 1923'teki ikinci yasama yılı açılışında, 1920 yılındaki İlk Meclis'i "vatanın halâskârı" olarak niteleyen bir konuşma yapar. Şimdiki İkinci Meclis'in görevinin ise artık yeni bir devlet nizamı tesis etmek olduğunu söyler. Abdurrahman Şeref konuşmasında Mustafa Kemal'den bilhassa "Kurtarıcı" (halâskâr) olarak söz etmez ve daha ziyade bütün bir kurumun, yani ulusal meclis çatısı altında toplanmış vekillerin oynadığı ortak bir rolü vurgular.

Başmuallim lakâbı apayrı bir başlık oluşturur. Terim, Mustafa Kemal'in Harf İnkılâbı'nın sadık bir neferi, hatta alaylı bir vurğu ile propagandacısı olduğunu ima etmek için icat olunmamıştır. Mustafa Kemal'e 1928'de geniş halk kitlelerine okuma-yazma öğretmekle mükellef kılınan "Millî Mekteplerin Başmuallimi" unvanını resmen veren, Meclis'in kendisidir.

Atatürk 1934'te, aslında gayet eşitlikçi cumhuriyetçi bir toplumun içinde, çok sayıda (200 kişiye kadar bir rakam zikredilir) dava arkadaşına ve ünlü çağdaşlarına bir nevi soyluluk payesi olarak soyadları koyar; bu hakîmâne ve keyfi "isim babalığı"nın daima örnek gösterdiği "modern, medenî Avrupa memleketleri"nin âdetlerine uygun olup olmadığı ile ilgilenmez. Bu teveccühe nail olan üst rütbeli zevatın çok azı büyük önderin isim teklifini geri çevirme cüretini kendisinde bulmuştur ki, aralarında Fevzi (Çakmak) da vardır. Yakın arkadaşı Fethi ise daha önce seçtiği soyadını Atatürk'ün ısrarla taktığı "Okyar" ile değiştirmek zorunda kalır. *Atatürk* soyadı kanun kuvvetiyle sadece sahibine, tek bir kişiye mahsus kılınmıştır. Ne de olsa o sıralarda artık hiç kimse onun biyolojik bir evlât sahibi olacağını beklemiyordu ve evlât edindiği çocuklara soyadını devam ettirmeleri yasaklanmıştı.

Kemal Paşa'nın yeni ad koyma ihtiyacı şahısların ötesine geçmiştir. (Hatay gibi) eyaletlerin ve (Diyarbakır gibi) şehirlerin bugünkü isimleri, işini ciddiye alan dilbilimcilerin dudağını uçuklatabilecek bir ihtirasın sonucudur. Mekteb-i Mülkiye adı, Atatürk'ün o "öz Türkçe" adı kullandığı bir kutlama telgrafının ardından Siyasal Bilgiler Okulu olmuştur.

Cumhurbaşkanı, kendisine Atatürk soyadının "verilmesi-

nin” ardından hayatının sonuna kadar giderek artan bir yoğunlukla dilbilimsel buluşlarla uğraşmıştır. Örneğin okul günlerinde edindiği addan pek memnun olmadığından Kemal’in *Kamal*’e çevrilmesini emreder. Kırgız, Yakut ve diğer uzak Türk dillerinin lügâtlarında “kamal” sözcüğü “kale”, yahut “kuşatma” ve “kaya” anlamlarında karşımıza çıkıyor. Aynı sözcüğün içinde ya hep ince ya da hep kalın heceler varlığını kabul eden Türk ses uyumuna “kemal”den daha uygun oluşunun yanı sıra, bu manalar da Atatürk’ü yeni ad olarak onu seçmeye teşvik etmiş olmalıdır. Böylece Osmanlı olan her şeyden uzaklaşmanın bir işareti daha verilmiştir ki, buna Nâmık Kemal gibi ilerici bir vatansever de dahildir. Partinin ideologları da hemen hareketi *Kamalizm* şeklinde adlandırmaya girişmişlerdir.

Mustafa Kemal’e biyografi yazarları tarafından atfedilen karakter özelliklerinin toplamı ve mana külliyatı başlı başına bir bölüm açmayı gerektiriyor. Tek bir yazarı misal gösterecek olursak; özel kalemi Hasan Rıza (Soyak, 1888-1970) hatıratında birçok yerde ondan büyük harflerle BÜYÜK ADAM veya EŞSİZ İNSAN diye söz eder. 1920’li ve 1930’lu yıllar, otoriter liderler çağıdır. O koşullarda Mustafa Kemal Atatürk’ün, birçok taraftarınca (meselâ Cenab Şehabeddin, 1870-1934) Nietzschevari bir “üstün insan”* veya *Ulu Önder* (Alm. “*Grosser Führer*”) olarak nitelendirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Oysa Atatürk’ün zamanın diktatörleri Mussolini, Stalin ve Hitler’le ortak bir yönü bulunmaz.

Mustafa, Kemal ve Kamal isimleri, İslâmî gelenekten Osmanlı vatanseverliğine ve nihayet küllî bir Türk kültür mira-

(*) Alman filozof, Alm. “Überrnensch” kavramını sistemli olarak ilk *Also sprach Zarathustra* (“Zerdüş Böyle Dedi”, 1883-85) adlı eserinde işledi. Nietzsche’ye göre hayat tekerrürden ibarettir. Sonsuz bir zamana karşın insanın tecrübe edebileceği durumların sayısı sınırlıdır. Bu yeknesaklığı *düşünmek* Nietzsche’ye göre *en zor düşüncedir* ve *yaşamak* bu yüzden insanı nihilizme götürür. “Sürü”nün içinden çıkan “üstün insan” ise Sonsuz Tekrar’la banşıp, iktidar iradesi ve yaratıcı dehasıyla nihilizmi aşar, insanlığa yön verip yeni değerler yaratır. Kuramı daha Mustafa Kemal hayattayken, 1930’larda Almanya’da faşizmin yeşermesiyle basitleştirildi ve sahiplenildi; a.g.e., Berlin’e tıp ve biyoloji okumaya burslu yollanan Sadi İrmak tarafından 1939’da “Zerdüş Böyle Dedi” adıyla Türkçe’ye çevrildi (İkbal Y., İstanbul) – ç.n.

Mustafa Kemal'e, 1934'te çıkan Soyadı Kanunu'na göre üzerinde Kemal Atatürk, doğum yeri, tarihi, anne ve baba adları yazan bir kimlik verildi. Doğum günü henüz kaydedilmemiştir.

sına biat etmeye giden yolu simgeler. Ancak Atatürk'ün mirasını yönetenler, kendisinin isminde bizzat ve isteyerek yaptığı değişikliği sonradan suskunlukla geçtirdiler. Daha 10 Kasım 1939'daki ilk ölüm yıldönümü anma töreninde sadece Kemal Atatürk'ten söz edilecektir. Müteveffa Atatürk son bir lâkap olarak *Ebedî Şef* unvanına lâyık görülmüştür. Uzun yıllar ona yol arkadaşlığı yapan halefi İsmet İnönü ise kendisine "Millî Şef" denmesini münasip bulacaktı.

Kahramanımızın vefatını izleyen döneme dair söylenmesi gereken şeylerden biri de, devletin kurucusunun koyu taraftarlarının çocuklarına Mustafa Kemal adını takmayı sevdiği ve bu âdeti hâlâ uyguladığıdır. Bir başka özellik de öldüğü günün "o (elim) gün" olarak tasvirine atfen, 10 Kasım'da dünyaya gelen çocuklara *Ogün* adının takılması olmuştur. Mekân adları da kısmen Atatürk'ün sağlığında bu isim kültüründen nasibini aldılar: Örneğin Kirmastı kasabası 1922'de ismini değiştirip Mustafakemalpaşa yaptı, oysa isim babası burayı tek bir kez bile ziyaret etmiş değildi. Aynı yıl Bakanlar Kurulu "halkın arzusuna atfen" Doğu Anadolu'daki Eğin'in adının Kemaliye'ye çevrilmesi-

ne karar verdi. Bugün sayısız sokak ve mahalle, havaalanı, üniversite, dernek ve birçok başka mekân Atatürk'ün adının şu veya bu değişik söylenişini ad olarak taşır.

Şimdiye kadar söylenenlerden, bu kitapta niçin Atatürk yerine sıklıkla Mustafa Kemal'den bahsedileceği veya onun neden hep değişik unvanlarından biri ile anılacağı anlaşılmış olmalıdır. İsim ve unvanları kullanırken gerekli özeni göstermezsek, hayatının farklı uğrak noktaları silikleşir ve hikâyemiz, konusunu layığı ile ihata edememiş olur.